

УДК 349.98

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.20>

Орлова Т. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

Волобуєв І. Р.,

студент факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УНИКНЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОМИЛОК ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ З ПОШУКУ ЗНИКЛИХ ДІТЕЙ

Анотація. У статті розкрито типові організаційні та процесуальні недоліки, що мають місце під час проведення тактичних операцій з пошуку зниклих дітей. Проаналізовано при цьому ситуації, коли є підстави вважати, що вчинено викрадення і вбивство дитини. Особливість вказаних тактичних операцій пов'язана із необхідністю взаємодії сил і засобів різних відомств, зокрема Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій. До них додатково залучаються курсанти, мисливці, лісничі, волонтери, місцеві мешканці та інші представники громади.

Надано пропозиції щодо ефективного планування і проведення пошукових заходів в умовах поєднання зусиль служб і підрозділів різної спеціалізації та підпорядкованості. Особливу увагу в дослідженні приділено рекомендаціям щодо забезпечення ефективної роботи кінологів під час масштабних пошуків людей. Визначено можливості та спеціалізація службових собак у пошукових операціях.

Зазначено, що хід і результати проведення пошукових операцій супроводжуються широким розголосом через засоби масової інформації та соціальні мережі. Розкрито негативні наслідки передчасного формування суспільного резонансу навколо подій. Визначено причини небезпеки цього фактору для процесу розслідування злочину.

Увага у дослідженні зосереджена на рекомендаціях щодо уникнення недоліків під час пошукових операцій та мінімізації їх наслідків. Представлені пропозиції ґрунтуються на прикладах практики розслідування серійних вбивств вчинених Сергієм Ткачем та Андрієм Чикотило, обставин пошуку Дарини Лук'яненко у с. Іванівка, Одеської області у червні 2019 року, а також на аналізі резонансних випадків бунтів представників громад, невдоволених роботою місцевої поліції.

Результати проведеного дослідження можуть представляти інтерес для керівників, які очолюють і організують тактичні операції, для осіб, які безпосередньо приймають участь у проведенні пошуку зниклих людей, зокрема для працівників поліції, служб порятунку, волонтерів, кінологів. Окремі сформульовані рекомендації також можуть бути використані при викладанні навчального курсу криміналістики та спеціальних курсів з цієї дисципліни.

Ключові слова: алгоритм пошуку зниклих дітей, пошук жертв серійних вбивств, спеціалізація службових собак, особливості пошуку трупів, накопичений гнів, настрої натовпу, небезпека суспільного резонансу розслідування, розслідування викрадення і вбивства дітей.

Orlova T. A. Volobuyev I. R. Recommendations for preventing organizational and procedural errors during tactical operations to search for missing children

Abstract. The article reveals typical organizational and procedural deficiencies that occur during tactical operations to search for missing children. At the same time, situations where there are grounds to believe that abduction and murder of a child have been committed have been analyzed. The peculiarity of the specified tactical operations is connected with the necessity of interaction of forces and means of various agencies, in particular, the National Police, the National Guard, and the State Emergency Service. Cadets, hunters, foresters, volunteers, local residents and other community representatives are also involved in them.

Proposals for effective planning and conducting of search activities are given, as the efforts of services and units of different specialization and subordination are combined. Special attention was paid in the study to recommendations for ensuring the effective work of canine experts during large-scale searches for people. The capabilities and specialization of service dogs in search operations are determined.

It is noted that the progress and results of search operations are accompanied by wide publicity through mass media and social networks. The negative consequences of the premature formation of public resonance around the events and the reasons for the danger of this factor for the process of crime investigation are revealed.

The focus of the study is on recommendations for avoiding and minimizing flaws during search operations. The presented proposals are based on data from the analysis of the practice of investigating the serial murders committed by Serhiy Tkach and Andriy Chikotylo, the circumstances of the search for Daryna Lukyanenko in the village of Ivanivka, Odesa region in June 2019, and other examples from investigative and operational practice.

The results of the conducted research may be of interest to persons who directly participate in operations to search for missing people, in particular, to police officers, rescue services, volunteers, dog handlers. Separately formulated recommendations can also be used when teaching the educational course of criminology and special courses in this discipline.

Key words: *algorithm for searching for missing children, searching for victims of serial murders, specialization of service dogs, peculiarities of searching for corpses, accumulated aggression, mood of the crowd, the danger of public resonance of the investigation, investigation of the abduction and murder of children.*

Вступ. Вбивства дітей, викрадення і утримання з метою сексуальної експлуатації – це злочини, що жахають кожну родину, громаду і суспільство в цілому. Нажаль, необхідно констатувати той факт, що серійні вбивці, особи з важкими сексуальними розладами (хворі на педофілію, некрофілію, садизм тощо) народжуються, живуть і чинять звірства у будь-якій країні світу. Кількість проявів злочинної поведінки з боку таких осіб, як і рівень агресії суспільства взагалі, зростає в умовах соціально-економічної кризи в державі, постійного нервового напруження населення і зубожіння. Наша держава зараз переживає надзвичайно важкий період, адже йде війна, гинуть герої, наші захисники, гинуть кращі представники нації. Очевидним і прогнозованим є сплеск загальнокримінальної злочинності (корисливо-насильницької спрямованості) і активізація дій осіб з небезпечними психічними розладами – серійних вбивць, гвалтівників, педофілів, садистів. Правоохоронна система повинна бути готова до дієвих форм протидії внутрішньому ворогу та захисту населення, особливо найбільш уразливої частини – дітей і жінок від злочинних посягань.

Багато видатних вчених (В.О.Коновалова, А.Ф. Волобуєв, В.Ю. Шепітько, О.Ю. Пащенко, В.М.Стратонов, В.В. Зубенко, І.В. Борисенко, О.С. Саїнчин та інші) зосереджували свою увагу на дослідженні механізму вбивств різних категорій і розробляли методи і засоби протидії цим злочинам [1; 2; 3]. В окремих публікаціях укра-

їнських науковців розглядалися особливості розслідування вбивств дітей, у тому рахунку при нападах серійних вбивць [4; 5; 6]. Але багато питань з огляду на слідчо-судову практику залишається поза увагою вчених або вимагають удосконалення. На наше переконання, одним з таких питань є тактика проведення операцій з пошуку дітей, які зникли при обставинах, що вказують на їх викрадення і вбивство. Аналіз практики розслідування серійних злочинів Сергія Ткача на територіях кількох областей України з 1980 по 2005 роки, а також викрадення і вбивства Дарини Лук'яненко у с. Іванівка, Одеської області у 2019 році, свідчить про допущення численних помилок організаційного і процесуального характеру під час виявлення трупів, фіксації і вилучення слідів. Допущені на початковій стадії розслідування недоліки часто унеможливають в подальшому формування доказової бази у кримінальному провадженні. Вбивцям вдається уникати відповідальності та продовжувати звірства роками.

Метою представлено дослідження є висвітлення недоліків, що мали місце під час проведення масштабних операцій з пошуку людей спільними силами Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій, із залученням курсантів, волонтерів та представників громади. Такі заходи проводяться при зникненні дитини або жінки при обставинах, що вказують на вчинення злочину або нещасний випадок. Типовою в цьому сенсі є ситуація, коли зникає

дитина, яка прямувала за визначеним маршрутом (додому, до школи, на гурток), не з'явилась у визначеному місці, з нею втрачено мобільний зв'язок або є свідки, які вказують на те, що вона пішла (поїхала) з незнайомою особою у невідомому напрямку. При таких обставинах зникла Дарина Лук'яненко, і саме так зникали діти – жертви С.Ткача, А.Чикотило та інших маніяків.

Виклад основного матеріалу. Пошук людини при вказаних обставинах фактично поєднується із проведенням початкових слідчих дій за фактом вбивства. Саме їх результати забезпечують або зводять нанівець перспективу розшуку злочинця по «гарячих» слідах та формування обґрунтованого обвинувачення у кримінальному провадженні надалі.

При надходженні заяви про зникнення дитини або молодої жінки за вказаних вище обставин, пошук необхідно розпочинати якнайшвидше. Практика, нажаль, свідчить про невітшну закономірність – якщо особа не була знайдена протягом трьох годин, вірогідність відшукування її живою максимально знижується. Кожна година пошуків грає проти життя потерпілого. Тому керівник штабу пошукової операції, старший пошукової групи або процесуальний керівник повинні орієнтувати групу на ймовірне відшукування тіла мертвої людини, і відповідно контролювати і концертувати увагу на дотриманні процесуального порядку фіксації і вилучення слідів злочину (речових доказів) на місці виявлення трупу. Головними завданнями групи повинні бути збереження слідів і обстановки, недопущення внесення сторонніх змін у слідову картину до прибуття слідчо-оперативної групи.

Слід зазначити, що розповсюдженим організаційним недоліком роботи групи пошуку є орієнтування на відшукування тільки живої людини при повному ігноруванні версії про те, що предметом пошуку може бути приховане тіло з трупними змінами.

Так, у червні 2019 року під час пошуків зниклої Дарини Лук'яненко (далі – Дарина) службові собаки відразу привели і «вказали» на домоволодіння, куди її затягнув злочинець. Але обстеження території та приміщень були безрезультатними – живої дитини там вже не було. Слід собаками у домоволодінні було «втрачено», оскільки на той момент кров дівчинки

була вже замита їдкими хімічними засобами, а тіло затоплено у вигрібній ямі. Знайшли тіло тільки через 7 діб, коли були задіяні інші собаки, які спеціалізувались на пошуку трупів за запахами саме трупних змін.

Відповідно, під час організації пошукових робіт необхідно приймати до уваги спеціалізацію службових собак, зокрема їх здібності «працювати» на пошук людини за запахом з особистих речей, та здібності у відшуканні трупу і слідів крові в обстановці за реагуванням на запахи трупних змін. Це різні групи підготовлених службових собак.

Іншим недоліком роботи пошукових груп під час прочісування місцевості є велика кількість некерованих єдиним планом учасників. Внаслідок перебування багатьох людей на території знищуються сліди злочину, зокрема відбитки взуття, коліс автотранспорту, сліди волочіння і переміщення трупу, сліди боротьби жертви із вбивцею, сліди крові, біологічні мікрооб'єкти тощо. Зводиться нанівець можливість роботи кінологічної служби, оскільки «перебиваються» запахові доріжки слідів жертви та злочинця. Собаки не можуть працювати у такій слідовій картині, оскільки вноситься багато свіжих сторонніх запахів. Особливо, якщо представники пошукової групи мають різкі запахові характеристики – користуються парфумами, працюють з мастильними матеріалами (бензином, соляркою). Заважає працювати службовому собаці й запах тютюну та алкоголю. Тому під час планування пошуку та інструктажу учасників необхідно враховувати цей фактор. До речі, серійний вбивця Сергій Ткач вказував, що приймав окремі заходи по знищенню саме запахових слідів, за якими могли слідувати собаки. Він кожного разу після вбивства йшов з місця події по рейках вздовж залізних шляхів, адже працював експертом криміналістом і знав, що запах мастила коліс «перебиває» доріжку слідів.

Негативно впливає відсутність плану пошуку. Здебільшого учасники операції (працівники рятувальної служби, поліції, курсанти, волонтери, місцеві жителі) пересуваються хаотично, часто ходять один за одним. Практика свідчить про те, що краще призупинити пошук, створити штаб спільних служб, розробити тактику операції, ніж направити людей без будь-якого інструк-

тажу і керівництва. План пошуку повинен бути продуманий з точки зору черговості, послідовності та доцільності застосованих заходів.

Вважаємо, що основою плану повинні виступати версії події, що висувуються у кожній ситуації індивідуально. Їх обов'язково повинно бути декілька і перевірятись вони повинні паралельно.

Основні сили рекомендується скеровувати на перевірку тієї версії, що спирається на конкретні технічні та географічні дані. Наприклад, вихідні данні показників операторів мобільних мереж про місце перебування і маршрут слідування дитини, місце вимкнення телефону чи зникнення зв'язку з нею, записи зі стаціонарних камер спостереження, відео реєстраторів автомобілів тощо.

Так, у справі про викрадення і вбивство Дарини негативну роль зіграло нехтування у організації заходів показниками мобільних операторів щодо квадрату, де було вимкнено її телефон, втрачено зв'язок з нею, де вона перестала вести відео трансляцію у соціальній мережі. Саме у тому квадраті її останній раз зафіксували камери спостережень, сусіди чули крики, і там «взяли» слід собаки і привели до подвір'я фактичного вбивці. Ці події відбувались у першу добу зникнення дитини. Але орієнтування групи на пошук живої дитини збили з тактичного курсу роботу кінологів, волонтерів та відповідно слідчих у завданні ретельного відпрацювання території подвір'я, біля якого дитина зникла. У той же час приймалися до уваги «бачення» екстрасенсів, які долучались до участі у пошуках і вносили фактично дезорієнтування.

Під час організації пошукових операцій обов'язково необхідно приймати до уваги той факт, що вбивці здебільшого проявляють активну участь у пошуках жертви і огляді трупу. Таку закономірність поведінки виявляли відомі серійні вбивці Андрій Чикотило (був дружинником, якому доводились данні оперативного орієнтування у справі «Лісосмуга»), Сергій Ткач (був понятим при оглядах трупів його жертв), Микола Тарасов (вбивця Дарини, нав'язував допомогу групам пошуку, спостерігав за їх діями, приносив воду, каву).

Необхідно визнати наступним типовим недоліком операцій – чисельні порушення процесуальної процедури вилучення ключових речових доказів. Виявлені предмети, сліди відбитки, мікрочастинки не упаковуються вірно відразу

при вилученні (не опечатаються, підписуються з помилками у номерах пакунків тощо), вилучаються сторонніми особами, при відсутності понятих, не оформлюються протоколом та інше.

Часто допускаються під час проведення слідчих дій порушення основних прав людини і громадянина, зокрема оформлюють протоколом огляду фактично проведений обшук, заходять у домоволодіння без присутності та згоди їх власників. На допущених процесуальних помилках потім сторона захисту робить акцент у суді. Ці докази визнаються недопустимими і виводяться із бази обвинувачення, за відомим принципом оцінки доказів судами, як «Плоди отруєного дерева».

У рамках запобігання вказаним помилкам, хотілось би зазначити, що учасники операції з пошуку повинні бути обов'язково проінструктовані щодо наступного: 1) обстеження домоволодіння має відбуватися тільки за добровільної згоди і присутності власника об'єкту або особи, яка на законних підставах його займає, користується або володіє; 2) учасники не мають права самостійно вилучати, доставляти речові докази слідчому або прокурору, оскільки це може робити тільки уповноважена особа у процесуальній формі з дотриманням встановлених правил: під протокол, з понятими, з описом, пакуванням, обов'язковим опечатуванням тощо.

Якщо учасників пошуку не допускають власники у приміщення або на територію, необхідно враховувати два наступних важливих аспекти. По-перше, цей об'єкт необхідно розцінювати, як підозрілий, взяти його під жорсткий контроль, спостерігати за діями осіб, що мають доступ до нього, і отримати у найкоротший термін Ухвалу суду на проведення обшуку у ньому. По-друге, у слідчо-оперативної групи є підстави для негайного проведення примусового обстеження домоволодіння у рамках обшуку, з наступним повідомленням прокурора та судді про результати. Мова йде про підстави необхідності врятування життя людини, переслідування злочинця, попередження дій із знищення слідів злочину. Результати такого обшуку потім легалізуються через рішення суду у встановленому законом порядку.

Під час організації і проведення пошукової операції слід враховувати такий вкрай небезпечний фактор, як накопичення внутрішнього гніву у учасників пошуків та членів родини

зниклої (загиблої) дитини. Адже біль втрати, страх, паніка накопичуються, трансформуються у ненависть і гнів до тих, кого можна звинуватити. Агресія часто знаходить вихід у претензіях до поліції, обвинуваченні у бездіяльності, недбалості, хабарництві, тощо.

Хід і результати проведення пошукових операцій супроводжуються широким розголосом через засоби масової інформації та соціальні мережі. Це негативно впливає на процес розслідування, адже ставить під загрозу збереження таємниці слідства, часто призводить до розголошення персональних даних фігурантів у справі. Особливо небезпечний вплив має витік інформації про помилки, допущені з боку працівників поліції та прокуратури. Суспільний резонанс та настрої, сформовані у натовпі, наносять шкоду кримінальному провадженню, адже так чи інакше впливають на прийняті рішення слідчого, процесуального керівника і суддів.

Так, наприклад, 19 листопада 2019 року у м. Прилуки, підліток Денис Чаленко загинув на території залізниці. Слідчо-оперативна група під час документування події смерті озвучила батькам загиблого єдину версію – смерть від нещасного випадку внаслідок потрапляння під потяг. Батьками такий підхід поліції було розцінено як байдужість і небажання обслідувати ретельно місце події. Ці настрої підтримала громада міста. Результатом стали організовані масові протести обурених місцевих жителів біля відділу поліції, що потягло численні звільнення, в тому рахунку керівництва Головного управління національної поліції області. При цьому розслідування факту смерті зайшло у глухий кут. Аналогічні події мали місце у м. Криве Озеро у 2016 році, за фактом вбивства Олександра Цукермана; у травні 2020 року у м. Кагарлик, за фактом звалтування дівчини працівниками поліції у службовому кабінеті під час допиту.

Вказані події були наслідком одного і того ж явища. Психіатрам відома така закономірність – людина не може довго переживати сильні пасивні негативні почуття (біль втрати, провини, розпач, образу тощо). Нервова система

їх закономірно трансформує і реалізує через активно-агресивну форму поведінки [7, с. 267]. Так, наприклад, від накопичених глибоких депресивних почуттів людина схильна переходити у агресивний напад на іншу, яку обвинувачує, б'є, псує її речі, кричить тощо.

За вказаним сценарієм розвиваються події у громадах. Біль і горе рідних загиблої людини, безпорадність громади, відсутність інформації, фізична втома нарощуються і трансформуються у агресію. Вона часто проявляється у намаганні фізіологічно розправитись із затриманими особами, яких вважають причетними до вбивства, або із їх родичами; намаганні знищити їх майно (розписують їх паркани, б'ють вікна, заливають фарбою подвір'я). Дістається і представникам правоохоронної системи.

Враховуючи вказаний фактор, необхідно діяти і приймати заходи на упередження накопичення гніву і агресії у громади. В цьому сенсі пропонується наступне.

Не допускати «пару накопичитися». Для цього попереджати скупчення людей і обговорення ними теми пошуку зниклого (або вбивства), оскільки люди один одного частіше заряджають негативом. Слід пам'ятати, що обговорення проблем з натовпом не буде конструктивним. Така розмова тільки підвищить емоційне переживання.

З окремими представниками, яким громада довіряє, необхідно постійно спілкуватись, залучати до співпраці, інструктувати, ділитись інформацією, доводити до відома новини у провадженні, проводити прес-конференції тощо, тобто постійно «пар випускати».

Найбільш активних лідерів громади необхідно відразу від'єднувати від натовпу і залучати до співробітництва. Такі учасники повинні постійно відчувати відповідальність і наближення до керівництва.

Висновки. Підводячи підсумок, хотілось би акцентувати увагу на важливості подальшого дослідження проблемних питань практики розслідування окремих видів злочинів з метою виявлення недоліків процесу доказування та вироблення рекомендацій з підвищення його якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волобуєв А.Ф. Методика розслідування вбивств : Глава 20. Криміналістика, Волобуєв А.Ф. / сайт westudents: підручники для студентів. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/62327-glava-20-metodika-rozsliduvannya-vbivstv.html>
2. Пашенко О. Ю. Особливості організації розкриття та розслідування умисних вбивств : навчально-методичний посібник / Пашенко О. Ю., Стратонов В. М., Зубенко В. В. Херсон : Мрія, 2003. 220 с.

3. Саїнчин О. С. Розкриття і розслідування умисних убивств: концептуальні і практичні основи : монографія. Одеса, 2004.
4. Саїнчин О. Слідчі ситуації і алгоритм дій при розслідуванні дітовбивств. *Право України*. 2004. № 2. С. 121–124.
5. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа : монографія. Харків : Право, 2021. 720 с.
6. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. МОН : Приватний ВНЗ «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2018. 230 с.
7. Васківська С. В. Аналіз заміщених емоцій та способи роботи з ними в консультуванні. *Серія 12. Психологічні науки*. 2012. Випуск 37(61). С. 266–270.